

การสร้างระบอบอาหาร: ศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน
กับกลุ่มพลังทางสังคม พ.ศ.2557–2562 *

Food Regime Building: The Joko Community Learning
Center Nan Province and Social Forces, 2014–2019

สันทราย วงษ์สุวรรณ, และ วัชรพล พุทธิรักษา
Sunsai Wongsuwan, and Watcharabon Buddharaksa
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Faculty of Social Science, Naresuan University
Corresponding Author, E-mail: sunsaiw61@nu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงานการสร้างระบอบอาหารของศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน และอธิบายปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นช่วง พ.ศ. 2557-2562 ซึ่งปัจจัยเชิงสถาบันได้เปิดช่องให้บริษัทข้ามชาติ ทั้งด้านเมล็ดพันธุ์ อุตสาหกรรมการเกษตรและอาหาร การทดลองทางเคมีและวิทยาศาสตร์ เข้ามาสู่ประเทศกำลังพัฒนาด้วยข้ออ้างว่า “ประเทศไทยกำลังสร้างความมั่นคงทางอาหาร” การเข้ามาของบริษัทข้ามชาติและการลงทุนระหว่างประเทศ ส่งผลให้การสร้างระบอบอาหารในระดับท้องถิ่นล่มสลายลงหลายพื้นที่ เนื่องจากต้นทุนของเกษตรกรที่มีน้อยกว่าและตลาดในชุมชนเล็กกว่า จึงทำให้ไม่สามารถต่อสู้กับทุนขนาดใหญ่ที่มีความเชี่ยวชาญและมีอำนาจในการกำกับดูแลระบบเศรษฐกิจได้

ผลการวิจัย พบว่า การจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน และกลุ่มพลังทางสังคมต่างๆ มีปฏิสัมพันธ์ในการต่อสู้ต่อรอกันกับภาครัฐ โดยเฉพาะเรื่อง

* ได้รับบทความ: 23 มกราคม 2566; แก้ไขบทความ: 18 มีนาคม 2566; ตอปรับตีพิมพ์: 21 มีนาคม 2566

ของสิทธิที่ดินทำกินของชาวบ้าน เนื่องจากที่ดินเกือบทั้งจังหวัดน่านเป็นพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติ และป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งเรื่องนี้ได้เป็นปัญหาที่ยาวนานกับชาวบ้าน และส่งผลต่อการสร้างระบบอาหารให้กับชุมชน ในจังหวัดน่าน ดังนั้น ผู้ศึกษาต้องการชี้ให้เห็นว่าอาหารไม่ใช่เพียงวัตถุดิบสำหรับการบริโภคเท่านั้น แต่อาหารคือ “อำนาจ” และระบบอาหารคือ “ความสัมพันธ์ทางอำนาจ” ที่กำหนดปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และประชาชน

คำสำคัญ: ระบบอาหาร; กลุ่มพลังทางสังคม; บริษัทข้ามชาติ

Abstract

The objective of this article were to examine the working process of establishing a food regime at Joko Community Learning Center in Nan Province and to explain the interactions of various social forces from 2014 to 2019. Institutional factors had opened the door for multinational corporations to enter developing countries with seeds, agriculture, the food industry, and chemistry and science experiments under the guise that “Thailand’s efforts to build food security” The arrival of multinational corporations and international investments has impacted the establishment of local food regimes in many areas. The lower cost of farming and smaller community markets made it difficult for farmers to compete with capitalists, who help expertise and power over the economy.

The results of the research showed that: As a result of the relationship between Joko and social forces, it became necessary to interact and negotiate with the government, particularly regarding the villagers' land rights. Because almost all of Nan Province's lands were in the area of national parks and national reserved forests, this had long been a problem for the villagers and hampered the development of a food regime for the community in Nan Province. So, the authors wanted to emphasize that food was "power," and the food regime was "power

relations" that determined the interactions between the state, the private sector, and the people.

Keywords: food regimes; social forces; Transnational Corporations (TNCs)

1. บทนำ

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วง พ.ศ.2557 ที่มีการรัฐประหารและร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ผ่านการลงมติจนมาเป็นรัฐธรรมนูญฉบับปี 2560 พบว่าประเด็นเรื่อง “อาหาร” ถูกให้ความสำคัญในมิติความมั่นคงทางอาหารและความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ โดยผู้ศึกษามองว่า การทำความเข้าใจปัญหาอันเกิดมาจากประเด็นทางอาหารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งกรอบการศึกษาที่ใช้อยู่ นั้นยังไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจ เนื่องจากการเกิดขึ้นของระเบียบอาหารและระบอบอาหารยุคที่สาม (1980-ปัจจุบัน) ระเบียบอาหาร ประกอบไปด้วย 3 ยุค ช่วง ค.ศ.1870 - ค.ศ. 2000 (Bernstein, 2016) เป็นการอธิบายการปรับโครงสร้างและการเปลี่ยนผ่านของยุคอาหาร โดยลักษณะเด่นของระบอบอาหารทั้งสามยุค คือบทบาทของอาหารในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการครองอำนาจนำ (hegemony) ของโลก อนึ่ง ระเบียบอาหารชุดแรก อังกฤษครองความเป็นเจ้าแสวงหาโอกาสในทุนนิยมอุตสาหกรรมและขยายพื้นที่การผลิตอาหารราคาถูกไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก ระเบียบอาหารชุดที่สองเป็นยุคการนำของสหรัฐอเมริกา การค้าแบบตั้งกำแพงภาษีระหว่างประเทศ ซึ่งใช้ระบบ The Bretton Woods นำไปสู่การพึ่งพิงการค้าระหว่างประเทศ ส่งผลให้เป็นเจ้าตลาดทางการค้าเรื่องของอาหารและการเกษตร และระบอบอาหารยุคที่สามเป็นบทบาทนำของบริษัทข้ามชาติ (Transnational corporations, TNCs) ที่ทำให้เกิดการปรับโครงสร้างการเกษตรและการแปรรูปอาหารข้ามชาติ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองกลไกตลาดและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ

ระบอบอาหารยุคที่สาม (ค.ศ. 1980 – 2000) เป็นรูปแบบของเศรษฐกิจการเมืองหลังวิกฤตเศรษฐกิจราคาน้ำมัน และการล่มสลายของระบบ The Bretton Woods และเป็นกระแสของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ยุคนี้เป็นการลดบทบาทสหรัฐอเมริกาเป็นบทบาทนำของบริษัทข้ามชาติ ในฐานะตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actors) ที่เข้ามาส่งเสริมการผลิตอาหารเพื่อตอบสนองกลไกการตลาดและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ ทั้งนี้ ยังเป็นยุค

ของการ “ปฏิวัติซูเปอร์มาร์เก็ต” (Reardon, Timmer, Barrett, & Berdegué, 2003) ดังนั้น ยุคที่สามประเด็นสำคัญคือ การเปิดการค้าเสรี (Free Trade) ทั่วโลกโดยบริษัทข้ามชาติ

จากที่กล่าวข้างต้น ทำให้เห็นแนวโน้มที่รัฐในฐานะตัวแสดงหลัก ได้ถูกแทนที่โดย อุตสาหกรรมเอกชน (บริษัทข้ามชาติ) ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เกิดการสะสมศักยภาพทางการเงิน และเทคโนโลยีของกลุ่มบริษัท (วีระ หวังสัจจะโชค, 2564, น. 25-27) ทั้งนี้ กระบวนการ เปลี่ยนแปลงวงจรอาหารให้เป็นภาวะข้ามชาติมีการจัดการทางการเมืองและเทคโนโลยี อุตสาหกรรมเกษตรที่เกี่ยวข้องกับระบอบอาหารหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยสหรัฐอเมริกาเข้า ยึดครองระบบการผลิตภายในประเทศและแถบยุโรป

ประเทศโลกที่สามจึงเปลี่ยนแปลงนโยบายอาหารและการเกษตรระดับชาติสู่การส่งออก ที่ถูกควบคุมด้วยบริษัทข้ามชาติ ซึ่งวิกฤตการณ์การเกษตรระดับโลกที่รุนแรงมากขึ้นแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งพื้นฐานในระบอบอาหาร ความท้าทายที่ก่อตัวขึ้นอย่างกว้างขวางต่อบริษัท เกษตร โดยในขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องอธิปไตยทางอาหาร หมายถึง สิทธิของประชาชนที่จะ กำหนดนโยบายเกษตรและอาหารของตนเองที่จะปกป้องและควบคุมการค้าและการผลิตทาง การเกษตรภายในประเทศ เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่จะกำหนดขอบเขตที่ พวกเขาต้องการพึ่งพาตนเอง ที่จะจำกัดการทุ่มตลาดและที่จะให้ชุมชนประมงท้องถิ่นได้รับความสำคัญในการจัดการการใช้และสิทธิต่อทรัพยากร ที่เสนอว่า “อาหารต้องมาก่อน เพราะ เป็นแหล่งที่มาสำคัญที่สุดของสารอาหาร ทั้งนี้เรื่องการค้าขายต้องตามมาทีหลัง” (Campesina, 2003, p. 8) ดังนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า การอธิบายสำหรับส่วนนี้ ต้องอาศัยกรอบ แนวคิดการเมืองเรื่อง “ระบอบอาหาร” (Food regime) ที่มองโครงสร้างทางการผลิตและการ บริโภคอาหารโลกถูกกำกับด้วยกรอบแบบทุนนิยมเสรีและโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ (McMichael, 2009) และกรอบแนวคิดเรื่อง “รัฐแบบองค์รวม”(The Integral State) ในแง่มุม ของกลุ่มพลังทางสังคม (Social Forces) ดังที่กรัมสกีเคยเสนอไว้ว่า กลุ่มพลังที่จะเป็นพลังสำคัญ และเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของอนาคตก็คือชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นขบวนการ (Gramsci, 1978, pp. 441-462) อนึ่ง บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเมืองของระบอบ อาหารในเศรษฐกิจการเมืองไทย: กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน พ.ศ. 2557 – 2562” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่ออธิบายการสร้างระบอบอาหารของศูนย์การเรียนรู้โจโก้ ผ่านปฏิสัมพันธ์และยุทธวิธีของศูนย์กับตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ
2. เพื่ออธิบายความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างระบอบอาหาร ความมั่นคงทางอาหาร และอธิปไตยทางอาหาร และการมีระบอบอาหารทางเลือก ในกรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้โจโก้ จังหวัดน่าน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นสองวิธีการหลักในการเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียดของการวิจัย ดังนี้

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ส่วนหนึ่งจึงเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์ร่วมกับกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการวิพากษ์นโยบาย (Critical Policy) ทั้งนี้ ในส่วนของการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินไปในลักษณะของการพรรณนา (Descriptive) เป็นหลัก ซึ่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย

เอกสารปฐมภูมิ โดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับระบอบอาหาร ความมั่นคงทางอาหารและการฟื้นฟูอธิปไตยทางอาหาร รวมทั้ง เอกสารวิจัย บทความ หนังสือที่เกี่ยวข้อง สรุปลักษณะความมั่นคงทางอาหารประจำปี เช่น เอกสารนโยบายและยุทธศาสตร์ของรัฐบาล ทั้งจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หน่วยงานภายใต้การดูแลของรัฐบาล รวมถึงเอกสารรายงานขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น และรายงานข่าวที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์

เอกสารทุติยภูมิ เช่น บทความวิเคราะห์ของนักวิชาการที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการหรือพิมพ์รวมเล่มจากการสัมมนา รวมทั้งการวิเคราะห์ วิจัยของนักวิชาการตะวันตก นักวิชาการไทย และนักวิชาการเอเชีย และการเก็บข้อมูลภาคสนามใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเชิงลึกร่วมกับการสังเกตการณ์

4. สรุปผลการวิจัย

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับ “ระบอบอาหาร” บนพื้นฐานที่ว่าอาหารไม่ใช่เพียงวัตถุดิบสำหรับการบริโภคเท่านั้น แต่อาหารคือ “อำนาจ” และระบอบอาหารคือ “ความสัมพันธ์ทางอำนาจ” ที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับเศรษฐกิจ (ตลาด) ระบอบอาหารเกี่ยวข้องกับระเบียบเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศที่ถูกทำให้เป็นสถาบันขึ้นระหว่างยุคของการครองความเป็นเจ้า (Hegemony) ของอังกฤษและสหรัฐอเมริกา (แมคไมเคิล, 2559, น. 7) โดยผู้ศึกษามองว่า ภายใต้ระบอบอาหารแบบบริษัท รัฐและกลุ่มทุนคือตัวแสดงหลักในการขับเคลื่อนผลประโยชน์ด้านอาหารและการเกษตร

1. กลไกการทำงานของ “ระบอบอาหาร”

แนวคิดระบอบอาหารในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ระบอบอาหารเกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างทางการเมืองของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก โดยการใช้กฎเกณฑ์ของอังกฤษและสหรัฐอเมริกา รวมไปถึงยุคของการบริหารรัฐแบบเสรีนิยม ภายใต้กรอบการทำงานของระบอบอาหารในระเบียบโลก ใช้กฎเกณฑ์วิธีการทางการทหาร การเงินและวิธีเชิงสถาบัน ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ภูมิรัฐศาสตร์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการสะสมทุนของมหาอำนาจโลก อย่างอังกฤษและอเมริกา รวมไปถึงบริษัทข้ามชาติที่ใช้หลักการทางเศรษฐกิจการเมือง เพื่อให้เกิดการค้าเสรีและเสรีภาพของเอกชนทางด้านการเกษตรและอาหาร ดังนั้น ผู้ศึกษามองว่า กลไกการทำงานของระบอบอาหารขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระดับโลกและการครอบครองตลาดของประเทศโลกที่สาม รวมทั้งกลุ่มทุนขนาดใหญ่สามารถขึ้นนำกลไกการทำงานของระบอบอาหารได้

ในระดับสากล คำว่า “ระบอบอาหาร” ตามความคิดของ Harriet Friedmann หมายถึง กฎเกณฑ์ที่ควบคุมโครงสร้างการผลิตและการบริโภคอาหารในระดับโลกที่ถูกกำกับด้วยกรอบแบบทุนนิยมเสรีและโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ (Friedmann, 1993) ทั้งนี้ ระบอบอาหารยังเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของผู้ผลิตและผู้บริโภคไปจนถึงรูปแบบการสะสมทุนของกลุ่มทุน โดยเห็นได้จากการเปลี่ยนผ่านของระบบทุนนิยมในยุคต่างๆ ตั้งแต่ ปี ค.ศ.1970 สำหรับประเทศไทย คำว่า “ระบอบ” หมายถึง แบบอย่าง ธรรมเนียม กฎระเบียบ เช่น ทำถูก ระบอบ ระเบียบการปกครอง เช่น การปกครองระบอบประชาธิปไตย การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และคำว่า “อาหาร” หมายถึง ของกิน เครื่องค้ำจุนชีวิต เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต เช่น อาหารเข้า อาหารปลา อาหารนก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) นอกจากนี้ คำว่า “ระบอบ” ในบริบททางรัฐศาสตร์ ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวาง ในสายความสัมพันธ์ระหว่าง

ประเทศ เช่น ทฤษฎีระบอบนครตั้งนั้น เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกัน คำว่า “ระบอบอาหาร” ตามบริบทสังคมไทยจึงหมายถึง วิธีของสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกทำให้ดำรงอยู่วิธีการจัดการอาหาร ที่การผลิตและการบริโภคถูกควบคุมโดยกฎระเบียบและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ที่แตกต่างกันออกไป เช่น ระบอบอาหาร ทั้ง 4 ภาค ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคใต้

จากความหมายของคำว่าระบอบอาหารที่กล่าวมาข้างนั้น สำหรับบทความนี้ คำว่า “ระบอบอาหาร” หมายถึง วิธีการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ของผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยสิ่งที่ดำรงอยู่ ตัวอย่างเช่น เครือเจริญโภคภัณฑ์ (CP) เข้ามาจัดการโครงสร้างระบอบอาหารของประเทศไทยอย่างครบวงจร กล่าวคือ กลุ่มทุนรายย่อยหรือเกษตรกรถูกกีดขวางการจัดการด้านการเกษตรและอาหาร ซึ่งไม่เป็นไปตามกลไกตลาด จากที่ผู้ศึกษากล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าในขณะที่ระบอบอาหารมีคุณสมบัติและบทบาทที่เอื้อต่อการสั่งสมทุนผ่านการจัดการโครงสร้างของรัฐ คำว่า “ระบอบอาหาร” จึงรวมถึงการเข้าถึงทรัพยากรอาหาร พร้อมด้วยรูปแบบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผ่านการกักตุนอาหารอย่างมียุทธศาสตร์ของชุมชน สังคมและรัฐ หรือการให้เงินอุดหนุนรวมไปถึงการผูกขาดเข้าแทนที่ผู้ผลิตรายย่อยที่ไม่สามารถแข่งขันได้ การผูกขาดนี้เองจึงเป็นใจกลางสำคัญของระบอบบริษัท (McMichael, 2005)

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษามองว่า กระบวนการแปลงวงจรอาหารให้เป็นภาวะข้ามชาติ ได้เข้ามาแทนที่การส่งออกส่วนเกินของอาหารแบบทวิภาคีที่มีการจัดการโดยการเมืองและเทคโนโลยีอุตสาหกรรมเกษตรที่เกี่ยวข้องกับระบอบอาหารหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นอกจากนั้นยังพบว่า ช่วงศตวรรษที่ 21 ประมาณหนึ่งในสามของการค้าแสดงให้เห็นถึงการซื้อระหว่างบริษัทย่อยภายใต้บริษัทใหญ่ อนึ่ง ด้วยการเกิดขึ้นของการค้าปลีกระดับโลก บริษัทเข้ายึดครองระบบการผลิตในหลายประเทศ (แมคไมเคิล, 2559, น. 85) ทั้งนี้ ระบอบอาหารแบบบริษัทเป็นยุคที่ต่อจากการล่มสลายของระบอบการเงินเบรตตันวูดส์ (Bretton Woods) และกระแสความคิดแบบเสรีนิยมใหม่ ภายใต้การลดบทบาทของรัฐอย่างสหรัฐอเมริกา มาเป็นบทความนำของ “บริษัทข้ามชาติ” (Transnational Corporations, TNC) ในฐานะตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actors) ดังนั้น ในยุคปัจจุบันระบบเศรษฐกิจการเมืองของอาหารโลกอยู่ในยุคของ “ระบอบอาหารแบบบริษัท” ซึ่งเป็นยุคที่ทำให้เกิดการพรางจากกรรมสิทธิ์ที่ดินของเกษตรกรรายย่อยและเปลี่ยนพวกเขาเป็นแรงงานหรือลูกจ้างแทน

2. การสร้างระบบอาหารในพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้

ศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้ ตั้งอยู่ในบ้านราษฎร์สามัคคีหมู่ที่ 8 ตำบลเมืองจั่ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน คำว่า “โจ้โก้” เป็นภาษาล้านนาแปลว่า “หมู่บ้านบนภูเขา” เกษตรกรที่นี่ส่วนใหญ่ทำการเกษตรปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือเน้นการปลูกพืชชนิดเดียวในพื้นที่และปริมาณมากและกระแสรผลิตดังกล่าวภายใต้วลีที่ว่า “ผลผลิตสูงและราคาดี” ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้น ต่อมาเผชิญวิกฤตทางการเกษตร เนื่องจากระบบเกษตรกรรมแบบพันธนาการในจังหวัดน่าน ต่อมาชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันหารือเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยมีชมรมอนุรักษ์พรรณพืชพื้นบ้านจังหวัดน่าน เป็นแกนนำในการขับเคลื่อน จนได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545 ให้เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างเกษตรกรคนในชุมชน และเป็นพื้นที่สำหรับเยาวชนในการใช้พื้นที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ ศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้ได้พัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ เพื่อเผยแพร่แก่ผู้ที่มีความสนใจ 4 หลักสูตร ได้แก่ จุลินทรีย์ท้องถิ่น การเลี้ยงหมูหลุม การคัดพันธุ์ข้าวจากข้าวกล้อง และการคัดเลือกจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ผักพื้นบ้าน ดังนั้น ศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้จึงเป็นต้นแบบการศึกษาด้านการเกษตรที่ยั่งยืน นักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจจะได้เรียนรู้การอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างเกษตรกร อีกทั้งพื้นที่นี้ยังได้ชื่อว่าเป็นโรงเรียนชาวนาให้เกษตรกรได้เข้ามาเรียนรู้และเปิดพื้นที่ให้เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จได้เป็นครู ถ่ายทอดวิชาแก่เกษตรกรรายอื่นและผู้สนใจ (ศยามล เจริญรัตน์, 2561, น. 28)

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างระบบอาหาร ความมั่นคงทางอาหาร และอธิปไตยทางอาหารและการมีระบบอาหารทางเลือกในกรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้โจ้โก้ จังหวัดน่าน พบว่า ชุมชนเมืองจั่ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน เป็นหนึ่งในหลายชุมชนเกษตรกรรมที่กำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องด้วยข้อจำกัดทางการทำเกษตร อย่างเช่น การเป็นชุมชนบนพื้นที่สูง การขาดระบบน้ำในการเพาะปลูก และปัจจัยด้านการผลิต ส่งผลให้เกษตรกรในชุมชนส่วนใหญ่ต้องหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวระยะสั้นคือข้าวโพด จากการสัมภาษณ์ (001 กลุ่มตัวแทนชาวนา, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2563) กล่าวว่า การปลูกข้าวโพดนั้น ส่งผลกระทบต่อหลายอย่าง แต่เกษตรกรก็เลือกที่จะทำ เนื่องจากเป็นพืชระยะสั้น ได้เงินเร็ว และที่สำคัญโรงสี (นายทุน) ออกค่าต้นทุนการเพาะปลูกให้ก่อนแล้วเก็บเงินในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ชุมชนเมืองจั่งยังมีปัญหาด้านแรงงาน เนื่องจากเกษตรกรหลายคนในชุมชนเริ่มเข้าสู่วัยสูงอายุ ทำให้ความสามารถในการทำงานไม่คล่องตัวเช่นดั้งเดิม คนหนุ่มสาวมักเข้าไปหางาน

ทำในพื้นที่ต่างจังหวัดหรือกรุงเทพมหานคร (004 กลุ่มตัวแทนเกษตรกร, สัมภาษณ์, 09 ตุลาคม 2563)

ศูนย์เรียนรู้ใจโก้ ซึ่งเป็นหนึ่งในแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเมืองจิ่ง จึงผลักดันให้เกษตรกร เพราะปลูกเมล็ดพันธุ์พืชท้องถิ่นที่ครอบครอง เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชน เกิดเป็นโครงการเพิ่มศักยภาพทักษะความรู้ผู้มียาได้น้อยของ ตำบลเมืองจิ่ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน และจากการสัมภาษณ์ผู้รับผิดชอบโครงการ (002 ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2563) กล่าวว่า โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างอาชีพให้ผู้มียาได้น้อย และต้องการปรับวิถีการเกษตรจากที่เคยใช้สารเคมีและทำเกษตรเชิงเดี่ยว เปลี่ยนเป็นวิถีเกษตร ทางเลือก ซึ่งให้ความสำคัญกับคนในชุมชนให้เข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ “ถ้าเกษตรกรเข้าใจเรื่อง อำนาจและการควบคุม ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช เครื่องจักร หรือแม้กระทั่งน้ำ ก็จะทำให้มีระบอบอาหารทางเลือกมากขึ้น”

3. จากการวิจัยสรุปผลได้ดังนี้ การสร้างระบอบอาหารของศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ผ่าน ปฏิสัมพันธ์และยุทธวิธีของศูนย์กับตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ พบว่า ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้มีบทบาท สำคัญในการทำให้ระบอบอาหารการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ โดยอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มพลัง ทางสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะเอกชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนเป็นอย่างมาก เช่น คุณบัณฑูร ลำซ่า นักธุรกิจคนสำคัญในจังหวัดน่าน เครือเจริญโภคภัณฑ์ บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) (Siam Cement Group: SCG) เพื่อให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ในชุมชน ดังนั้น บทความนี้พบว่า การดำรงอยู่ของระบอบอาหารของศูนย์การ เรียนรู้ใจโก้อาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ (Interactions) และ กลุ่มพลังทางสังคม (Social Forces) ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการสร้างระบอบอาหารให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น หากมองผ่านสองกรอบแนวคิด กล่าวคือ แนวคิดระบอบ อาหารที่สัมพันธ์กับแนวคิดรัฐแบบองค์รวม บทความนี้ได้เจาะจงไปที่ *แนวคิดระบอบอาหาร* ซึ่ง มองว่าการต่อสู้ทางสังคมและความเป็นสถาบัน การต่อรองในเรื่องของความหมายของผู้ผลิต (เกษตรกร) และการใช้อำนาจ (รัฐ/นายทุน) จะเห็นได้ว่าการสร้างระบอบอาหาร คือ ปรากฏการณ์ระหว่างเคลื่อนไหวทางอาหารของเกษตรกรและศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ รวมไปถึง สถาบันที่มีอำนาจในการสร้างกรอบขึ้นมาซึ่งหมายถึงการจัดการของภาครัฐ ต่อการกำหนดสิทธิ ที่ดินทำกินของชาวบ้าน การกำหนดราคาสินค้าพืชผลทางการเกษตรผ่านพ่อค้าคนกลาง จึงมีปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันเป็นทอดๆของสังคมนการเมืองที่เดิมพันด้วยวิถีชีวิตของเกษตรกร

5. อภิปรายผลการวิจัย

ปฏิสัมพันธ์ของศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จังหวัดน่าน และกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ ในช่วง พ.ศ.2557-2562 เป็นความพยายามที่จะต่อสู้ต่อรองกับอำนาจรัฐ และร่วมมือกับหน่วยงาน เอกชนและหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อเรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรมให้กับเกษตรกร เนื่องจากเกิดความเหลื่อมล้ำเป็นอย่างมากต่อเรื่องของที่ดินทำกินที่ส่งผลกระทบต่อการสร้างระบอบอาหาร ในพื้นที่ ตำบลเมืองจัง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ดังนั้น บทความนี้พบว่า รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างศูนย์การเรียนรู้ใจโก้และกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ สามารถแบ่งกลุ่มความสัมพันธ์ออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ กลุ่มแรกความสัมพันธ์แบบให้ความรู้ กลุ่มที่สอง ความสัมพันธ์แบบปรึกษาหารือ และสุดท้ายความสัมพันธ์แบบได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน โดยจะ อธิบายดังนี้

1. กลุ่มแรกความสัมพันธ์แบบให้ความรู้

ความร่วมมือที่ได้รับจากหลายภาคส่วนที่เข้ามาให้ความรู้แก่เกษตรกรที่ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ ตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยต่าง ๆ หน่วยงานเอกชน มูลนิธิเอสซีจี เครือเจริญโภคภัณฑ์ ความสัมพันธ์ในรูปแบบดังกล่าวเป็นการอบรมให้ความรู้และการสาธิตให้แก่เกษตรกร รวมทั้งเป็นการพาเกษตรกรศึกษาดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ ที่ตรงกับประเด็นหัวข้อที่เกษตรกรให้ความสนใจที่จะศึกษา

2. กลุ่มที่สองความสัมพันธ์แบบปรึกษาหารือ

ผู้ศึกษามองว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นการปรึกษาหารือกันในลักษณะของการให้ความช่วยเหลือ โดยจะมีการพูดคุยและจัดประชุมกันที่ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ กล่าวคือ ประเด็นเรื่องของน้ำที่ใช้ เพื่อการเกษตรในฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน - เมษายน ของทุกปี น้ำมีความจำเป็นสำหรับเกษตรกรอย่างมาก เนื่องจากต้องใช้ในการเพาะปลูก หมู่บ้านไหนอยู่ใกล้ที่กักเก็บน้ำสามารถทำไร่นา ได้ แต่สำหรับพืชที่เชิงเขา ไม่สามารถที่จะเพาะปลูกได้ จึงเป็นที่มาของภูเขาหัวโล้น เพราะชาวบ้านจะเลือกปลูกข้าวโพดเพราะเป็นพืชทนแล้งได้ดี ทั้งนี้รวมถึงประเด็นเรื่องของสิทธิที่ดินทำกิน ผู้ศึกษาสังเกตจากการลงพื้นที่ พบว่า มีการปรึกษาหารือกันตลอดเป็นระยะ เพื่อติดตามผล เพราะในแต่ละกรณีที่เกิดขึ้น ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน และไม่มีที่ดินทำกิน ส่งผลให้เกิดการรุกพื้นที่ป่า ดังนั้น ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จึงเป็นตัวแสดงหลักที่เข้ามาประสานงานและเป็นตัวแทนของชาวบ้านเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม

3. กลุ่มที่สามความสัมพันธ์แบบได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ ความสัมพันธ์แบบได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างศูนย์การเรียนรู้โจโก้และเอกชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน กล่าวคือ ผู้ศึกษามองว่า ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการให้ความรู้และลงทุนการสาธิตบางอย่างให้กับเกษตรกร ตัวอย่าง การทำหมูลูม มูลนิธิ SDG ได้นำนำเชื้อและลูกหมูสุกรมอบให้ศูนย์การเรียนรู้โจโก้และเกษตรกร พร้อมทั้งได้ทำการวิจัยเรื่องหมูไปพร้อม ๆ กับการเลี้ยงของเกษตรกร จึงกลายเป็นการได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงเรื่องธนาคารน้ำใต้ดิน โดยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี (มจธ.) ที่เข้ามาช่วยเหลือให้ความรู้ สาธิตการทำธนาคารน้ำใต้ดิน พร้อมทั้งนำอุปกรณ์มาให้แก่ศูนย์การเรียนรู้โจโก้ได้ทดลองทำ ซึ่งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ได้รับผลประโยชน์ในเรื่องของการทำโครงการวิจัย จึงทำให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้ ผู้ศึกษาพบว่า ศูนย์การเรียนรู้โจโก้ต่อสู้ต่อรองกับอำนาจของภาครัฐ และร่วมมือกับเอกชน (กลุ่มทุน) จึงจะเห็นได้ว่าที่ผ่านมาศูนย์การเรียนรู้โจโก้จัดรูปแบบความสัมพันธ์กับกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ แบบหลากหลาย เพื่อการดำรงอยู่ของศูนย์การเรียนรู้โจโก้และการดำเนินชีวิตของเกษตรกร

ดังนั้น รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น จากสถานการณ์การสร้างระบอบอาหารกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายภาคการเกษตรที่ส่งผลต่อชุมชนและศูนย์การเรียนรู้โจโก้ ในช่วงที่ผ่านมาจึงเป็นประเด็นสำคัญ ที่ผู้ศึกษามองว่าเป็นความท้าทายของการสร้างระบอบอาหารทางเลือก ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2557-2562 รวมไปถึงการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดในการสร้างระบอบอาหารทางเลือก

6. องค์ความรู้จากการวิจัย

ความพยายามในการสร้างระบอบอาหารของศูนย์การเรียนรู้โจโก้ จังหวัดน่าน ที่อยู่ภายใต้ระบอบอาหารแบบบริษัท ซึ่งเป้าหมายในการผลิตอาหารของระบอบอาหารแบบบริษัทในปัจจุบัน เน้นการผลิตเพื่อตอบสนองกลไกตลาดและความสามารถในการแข่งขันทั้งในและต่างประเทศ โดยเป็นกระแสความคิดทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่และบทบาทนำของ “บริษัทข้ามชาติ” ในฐานะตัวแสดงที่ไม่ใช้รัฐ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ จึงนำมาสู่การศึกษาความพยายามในการเคลื่อนไหวทางอาหารของศูนย์การเรียนรู้โจโก้ โดยผู้ศึกษาพบว่าสาเหตุที่ทำให้

ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดินและความมั่นคงอาหารของชาวบ้านนั้น มี 4 ประการด้วยกัน 1) เกษตรกร ผู้ปลูกหรือชาวบ้าน 2) กลุ่มทุน ถ้าเป็นระดับหมู่บ้านอาจหมายถึง กลุ่มนายทุนย่อยที่ทำธุรกิจแปรรูปเมล็ดข้าวโพดแห้งแล้วส่งขายไปยังไซโลระดับจังหวัดและระดับภาคใหญ่ขึ้นคือโรงงานแปรรูปอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ ดังนั้น เส้นทางเหล่านี้จะมีตลาดรองรับผลผลิตตลอดเวลา 3) ทุน ในความหมายนี้ตั้งแต่ทุนชุมชน กองทุนหมู่บ้าน กองทุนของรัฐ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตร สหกรณ์การเกษตร ให้เป็นปัจจัยมา เช่น ให้อุปุย ให้อำนาจจัดซื้อจัดจ้าง 4) กระบวนการส่งเสริมของผู้รัฐ นโยบายส่งเสริมนักวิชาการนักส่งเสริมการเกษตร นักวิจัยทั้งหลาย ผู้เชี่ยวชาญจากบริษัทเอกชน รวมถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับภาคการเกษตรและอาหาร เช่น นโยบายจำหน่ายข้าว นโยบายประกันราคาข้าวโพด เมื่อมีกฎระเบียบ นโยบายรองรับผลผลิต เกษตรกรจึงมีความมั่นคงที่จะผลิตพืชเหล่านี้

ดังนั้น ผู้ศึกษามองว่า แนวทางการขับเคลื่อนการสร้างระบบอาหาร เพื่อแก้ไขปัญหาของศูนย์การเรียนรู้ไว้ไว้ ก็ต้องอาศัยกระบวนการสร้างการตระหนักและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตและการใช้ที่ดินของเกษตรกร ที่สำคัญภายใต้กระบวนการดังกล่าวต้องการการหนุนเสริมจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม เพราะการแก้ไขปัญหาไม่สามารถทำทั้งจังหวัดได้ในคราวเดียว ต้องเจาะพื้นที่ลงระดับตำบลและลุ่มน้ำย่อยจึงเป็นกลยุทธ์ที่ขับเคลื่อนได้ในระยะยาวและเห็นผล และจึงขยายไปในพื้นที่ต่าง ๆ ต่อไป

7. ข้อเสนอแนะ

เรื่องของทักษะการมององค์ความรู้ของระบบเกษตรกรรมและอาหาร ที่เปลี่ยนเกษตรกรรายย่อยที่เพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว ไปสู่เกษตรกรรมเชิงนิเวศหรือเกษตรทางเลือกที่ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพในการเกษตร และพัฒนาสายพันธุ์พืชที่หลากหลายโดยเกษตรกรรายย่อยและวิสาหกิจขนาดเล็กและขนาดกลาง สร้างความเป็นธรรมให้แรงงานในภาคเกษตรและอาหาร โดยมีพื้นที่รองรับอาหารและตลาดอาหารสำหรับชุมชน และการเพิ่มทักษะด้านอาชีพของชาวบ้านและเกษตรกร เน้นให้เกษตรกรจัดการตนเอง มีเมล็ดพันธุ์เป็นของตัวเอง รู้จักการคัดแยกและจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้สำหรับการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป และมีระบบการจัดการน้ำที่เพียงพอต่อการบริโภคและการเพาะปลูก ซึ่งกระบวนการตัดสินใจ เกษตรกรมีข้อมูลอย่างเพียงพอต่อการตัดสินใจที่จะเพาะปลูกพืชต่าง ๆ ในแต่ละฤดู รวมทั้งการเพาะปลูก

พืชทางเลือกแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งนอกจากศูนย์การเรียนรู้โจโก้ ควรมีหน่วยงานอื่น ๆ ที่เป็นเครือข่ายและต้องขยายองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ไปยังชาวบ้านและเกษตรกรในพื้นที่อื่น ให้ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดน่าน เพื่อที่จะสามารถดำรงวิถีชีวิตให้อยู่รอดภายใต้การควบคุมของระบบอาหารแบบบรรษัท

เอกสารอ้างอิง

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. สืบค้นจาก <https://dictionary.orst.go.th>
- วีระ หวังสัจจะโชค. (2564). *การเมืองและการเคลื่อนไหวเรื่องอาหาร: การพัฒนาสถาบันของอธิปไตยทางอาหารในรัฐธรรมนูญ เปรียบเทียบประเทศโบลิเวีย อินโดนีเซีย และไทย*. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์.
- แมคไมเคิล, ฟิลิป. (2559). *ระบบอาหารและคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม* (สร้อยมาสรุ่งมณี, ญัฐการ์ต อัครพงศ์พิศักดิ์, ทัททิม ทัททิม, และ ศักรินทร์ ณ น่าน, ผู้แปล). เชียงใหม่: ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ปีพิมพ์ต้นฉบับ 2013)
- ศยามล เจริญรัตน์. (2561). *โครงการที่ 3 โครงการระบบอาหารกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้ผลิตสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในวิถีชีวิตแบบไทย (ปีที่ 1)* (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bernstein, H. (2016). Agrarian political economy and modern world capitalism: the contributions of food regime analysis. *The Journal of Peasant Studies*, 43(3), 3-4.
- Campesina, V. (2003). Food sovereignty. Retrieved from <https://viacampesina.org/en/food-sovereignty>
- Friedmann, H. (1993). The political economy of food: a global crisis. *New left review*, 1(197), 6.
- Gramsci, A. (1978). *Selections from Political Writings (1921-1926) with additional texts*. London: Lawrence and Wishart.

McMichael, P. (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139-169.

McMichael, P. (2005). *Global development and the corporate food regime*. Bingley: Emerald Group.

Reardon, T., Timmer, C. P., Barrett, C. B., & Berdegue, J. (2003). The rise of supermarkets in Africa, Asia, and Latin America. *American Journal of Agricultural Economics*, 85(5), 1140-1146.